

THE CHRONOTOPE – FORMS AND MEANINGS IN THE FANTASTIC PROSE OF IOAN PETRU CULIANU

Maria Holhoş, PhD, "1 Decembrie 1918" University of Alba-Iulia

Abstract: In the volume „The Pale Parchment” by Ioan Petru Culianu, there are described some spaces favourable to communication the exhibition, the museum, the camp, the store etc. Emphasizing the changes in the postmodern society, the author stresses the idea of individual alienation. The places favourable to communication in contemporary society are various, increased in number, improved in comfort and much promoted by mass-media. However, they seem suitable for the emigrant’s or traveller’s soul, who has left his universe willing to fit in some political, economic, spiritual new mentalities, finding clear differences in belonging and identification.

The concrete individuality of the spaces described in the fantastic Culian short stories and stories creates the illusion of non-space related to non-time, as instruments of adjustment of individual conscience related to collectivity. In these creation the laws of the ordinary world seem suspended in the hope of configuration of some solvable dilemmas only at certain levels of reality.

Keywords: postmodern society, illusion, non-space, non-time, reality.

În povestirile fantastice semnate de Ioan Petru Culianu pot fi remarcate câteva coordonate spațiale prin intermediul cărora se creează iluzia unei comunicări interumane, cu toate că solitudinea și-a lăsat amprenta asupra personajelor în dorința auctorială de a explora universurile mentale fictive ca într-un joc al minții. Momentele de glisare între lumea reală și lumea crepusculară a unui fantastic special dau senzația unui circuit deschis, deseori zonele evanescente provocând iluzia unei reale însuflețiri a ceea ce poate fi numit *dincolo*. Locurile sau traseele prezentate în aceste texte sunt variate forme ale non-spațiului, punând în evidență viziuni libere de parâmele raționalității. Diferite de realitatea terestră, aceste locuri ale extazelor sau alte ori ale viziunilor necorporale confirmă că orizonturile gândirii umane n-au rămas limitate între niște granițe impuse de ceea ce este perceput în general ca spațiu și timp. Fie că sunt în atenție *expoziția, smaraldul, discul sau călătoria cu avionul, călătoria cu taxi*, acestea devin zone prin care se identifică un spațiu de tranzit, în care individualitatea și colectivitatea își pierd treptat caracteristicile pătrunzând într-un non-spațiu și non-timp.

În *Cuvânt înainte*¹ autorul recunoaște fascinația produsă în scrierile de tip *puzzle*, provocată de ruptura dintre existența vizibilă și o altă parte tainică, odinioară cu limitele imuabile, dar acum dispărute. Comun acestor texte pare să fie un deziderat, insuflat personajelor, de revelația instaurării pe Pământ a unei armonii magice. Fiecare lucrare a volumului pare străbătută de serii recurente, în mod special evidențindu-se *Magicianul Divin*, devenit un liant pentru unitatea și coeziunea volumului. Prezența în volum a convențiilor clasice, pentru textului găsit sau primit, conferă acestuia o anumită culoare de epocă, intenționat desuetă. În câteva din povestirile volumului sunt create imaginare coordonate

¹ Ioan Petru Culianu, *Pergamentul diafan. Ultimele povestiri*, Scrise în colaborare cu H. S. Wiesner, Traduceri de Mihaela Gliga, Mihai Moroiu și Dan Petrescu, postfață de Dan-Silviu Boerescu, București, Editura Nemira, 1996, p. 9.

temporale: titlul volumului *Pergamentul diafan* face referire la un fragment dintr-o scriere siriacă, *Stăpânul Sunetului* poate fi asociat cu un scurt rezumat al unei cărți de înțelepciune a tozgreciților din Maghreb, *Miss Esmerald* ar fi un adevărat cadou testamentar, *Conspirația sufletelor indienilor* ne convinge că este un document unic dintr-o bibliotecă olandeză, *Cursa de șoareci a Doctorului Mayow* este considerat un comentariu primit în faza de dactilogramă, iar *Intervenția zorabilor în România* este un reportaj publicat într-o revistă „Asmodeus”, completat de o recenzie, *Jormania liberă*.

O altă serie recurentă din acest volum este prezența personajului feminin ivită sub chip fantasmatic, fie Miss Emeralds, fie Alice H., un înger fără articulații, alteori sub chipul Leei sau chiar de Fata Morgana. La rândul ei, piatra magică pare să fie o altă serie recurentă prin efectul său entropic asupra conștiinței universale, prezentă sub diferite concretizări: colecția de smaragde, discul de smaragd, raza smaragdină, ochiul de smaragd, pădurea de smaragd, un golf al smaragdelor, Preriile Verzi din cauza strălucirii smaragdelor, varietatea de bijuterii care conțin în centrul fiecăreia unul sau mai multe smaragde, pandativul cu smaragdul brut cu șase gheare, triada mineralelor prețioase: diamante, rubine, smaragde, mitra starețului împodobită cu șase smaragde.

În povestirea *Pergamentul diafan* este prezentată în linii critice așezarea unei mănăstiri din societatea modernă desacralizată. Domeniul monastic își pierde caracteristicile de loc al rugăciunii și detașării de problemele cotidianului sau loc al alinării sufletești și al nădejzii pentru pelerinii veniți să înalțe rugi și ofrande. Primește dimensiuni imaginare exagerate atât din punct de vedere administrativ cât și ideologic, pierzându-și destinația inițială. Magia pare să pună stăpânire chiar în organizare. Cuvintele rostite de Alî al-Kashkarî ca un răspuns provocat de lamentările monahului însoțitor par să elucideze cauza pierderii harului de către călugări: „ce mă întreb eu nu e cum se face că nu mai aveți viziuni, ci cum de-a fost vreodată cu putință să fi avut.”² Această replică avertizează faptul că s-a pierdut definitiv comunicarea cu divinitatea, spațiul monahal primind noi valențe, doar un loc al judecății, depărtându-se de legea nou-testamentară a iubirii. Atât personajele, cât și zonele destinate acțiunii sunt eteroclite, aducând povestirii o diversitate de medii.

Visul devine în povestirea *Stăpânul Sunetului* un sol al magiei. Naratorul acestei povestiri surprinde ideea revelatorie a instaurării pe Pământ a armoniei magice. Mesajul primit de Mahdî (*Stăpânul Sunetului*) prin intermediul visului transformă acțiunile de cucerire a continentului negru într-o succesiune de victorii mijlocite de prezența principiului feminin. Narațiunea pare să includă numeroase paradoxuri antrenate de conștiința temporală. Deși punctul de plecare pare realist, prezentând personalități islamice, curând apar anumite discontinuități, cauzând adevărate rupturi stranii. Una dintre situațiile care sfidează logica obișnuită este transformarea unui disc de smarald. Dintr-un instrument folosit pentru a invoca divinitatea folosind un fundal sonor, se transformă într-un obiect magic care plăsmuiește modele sonore ale diferitelor ființe. Al-Kindî se exersase încercând să „proiecteze modele fonice în lumea aceasta, să le umple cu substanță compactă, să le facă tangibile, colorate, pe scurt - sensibile”³ crezând că astfel ar reuși să îl egaleze pe Alah. El a fost cel care a zămislit modelul lui Mekor Hayyim, demonul feminin roșcat. Când a dorit să privească plin de admirație chipurile sonore create, a constatat că: „toată substanța i se scursese în modelele sonore ale ființelor concepute de el, făcându-le să trăiască. Al-Kindî nu mai exista ca entitate separată – nu mai era vizibil și nu mai putea să vadă.”⁴

Prezența discului de smarald este reluată în povestirea *Enigma discului de smaragd*. Obiectul era inscripționat cu diferite forme magice, ilizibile. Prezentat la un magazin de

² Ioan Petru Culianu, *Pergamentul diafan* în *op. cit.*, p. 20

³ Ioan Petru Culianu, *Stăpânul Sunetului* în *op. cit.*, p. 44.

⁴ Ioan Petru Culianu, *Stăpânul Sunetului* în *op. cit.*, p. 45.

antichități, acest obiect avea puterea de a intui intenția cumpărătorului, reacționând într-un mod miraculos, iar magazinul destinat unor obiecte vechi primește o altă semnificație. Dintr-un loc al întoarcerii spre zone temporale căutate de amatori sau profesioniști se transformase într-un loc justițiar. Dacă era rotit cu o curea de un impostor, discul scotea un fel de șuierat, apoi apărea un animal felin înspăimântător. Forma leonină se năpustea asupra străinului, înspăimântându-l până la moarte. Cel care este ferit de această scenă înspăimântătoare este tocmai Grobok, bărbatul îndrăgostit de Lea. Miraculosul obiect dănuia de o mie două sute de ani, iar întruchiparea Leei primea aceleași caracteristici, „femeia caldă și suplă, doar extremitățile-i delicate erau reci”.⁵

Povestirea *Toz grec* pune în atenția cititorului o zonă cu ruinele unei mănăstiri, vândută pe o sumă derizorie de oficialul localității. Considerat un teren fără perspectivă, chiar înstrăinarea lui a devenit o formă banală de comercializare: o sută de dolari, fără licitație, lipsită de documente justificative pentru utilizarea banilor. Cumpărătorul nu a fost în atenția localnicilor, care cu greu ar fi reușit să-l descrie câțiva ani mai târziu. Un moment de grea cumpănă în existența unei familii, i-au dispărut fără urmă trei membri plecați la piață (tatăl și doi feciori), declanșează în sufletul femeii rămase singure, Ignes, o puternică disperare din neputința de a sprijini pe cei dispăruți. Ea se stabilise în această localitate, comunitatea a acceptat-o, iar povestea vieții sale era deseori repetată cu discontinuități, cauzate de chinurile disperării. Epuizarea drumurilor și a căutărilor fără urmă de speranță o determină pe femeie să răătăcească „pe o cărăruie întunecoasă ce se pierdea în pădurea de pini și urcă pe ea fără răgaz, sperând că povârnișul abrupt nu va avea sfârșit și acolo, suspendată între pământ și cer, va găsi poate câteva resturi din strigătele de agonie ale celor dragi, dacă nu chiar sufletele lor răătăcitoare.”⁶ Prin hățșuri și locuri greu de răzbătut spre amurg ajunge la „un podiș cu pini rari, cotropit de tufe de ienuperi pitici aproape de netrecut.”⁷ Locul anticipează o zonă la care nu mai are acces, posibil de străbătut doar pentru cei inițiați. Prezentarea acestor locuri se face succint: „...o clădire ruinată din piatră îi intră în câmpul vizual. Era împrejmuțată de resturile unui zid purtând o inscripție uriașă scrisă cu var pe care nu era în stare să o citească (No trespassing).”⁸ Imaginea noului viețuitor din aceste locuri pustii îi apare confuză, fără să-l întâlnească „bătrânul mergea domol, când dispărând, când apărând din nou printre tufișuri, traseul îi era labirintic, fără îndoială din cauza accidentelor de teren pe care doar el le vedea”⁹, dar în mintea ei se acumulează detalii despre destinul celor trei dispăruți. Drumul străbătut de această femeie s-a dovedit un parcurs al inițierii, iar zona delimitată de pini și ienuperi era accesibilă doar cunoscătorilor marilor taine.

Povestirea fantastică asociază într-o manieră modernă acest loc miraculos unde se afla *Toz grec* cu unele spații moderne destinate socializării, amenajate din spirit comercial în apropierea ruinelor: hoteluri, bănci, unități comerciale. Societatea modernă care a pus stăpânire pe această zonă desacralizând-o a răspândit doar suspiciune, invidie, ideologii, propagandă, manipulare, agenții de informații, tâlhării, crime. Deși devenite locuri suprapopulate, aceste zone nu se disting prin valențe morale, adevărul fiind mereu denaturat. Singurul amănunt care stabilea o comuniune în această lume modernă, susținută de guverne și armate era dorința de a anihila adevărul. În atenția unei critici indirecte se înscrie televiziunea ca loc al manipulării maselor de oameni, prin intermediul căreia un eveniment restrâns ca zonă de influență primea dimensiuni hiperbolice, angrenând instituții internaționale sprijinite de tehnologii performante. Cu subtilitate, naratorul valorifică prin contrapunct o secvență moralizatoare: „Un fenomen straniu se produse atunci – toți acei năpăstuiți care așteptau plini

⁵ Ioan Petru Culianu, *Enigma discului de smaragd* în *op. cit.*, p. 160.

⁶ Ioan Petru Culianu, *Toz grec*, în *op. cit.*, p. 132.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

de speranță o vizită a lui Toz grec se îndreptară deodată, ca înțeleși, către un alt podiș, situat la câțiva kilometri mai la nord în alt Golf al Smaragdelor, perfect identic cu primul, inclusiv în privința clădirii în ruină.”¹⁰

O iluzie desăvârșită este călătoria într-o piatră verzuie de smarald, o lume însuflețită din secvența rezervată *Jocului de smaragd*. Inițial ideea a fost valorificată în *Jocul de zaruri* din volumul de tinerete *Arta fugii*. Relația magică dintre intelectul sensibil și imaginarul debordant transformă piatra străvezie într-un univers greu accesibil prin lipsa de consistență (sau o consistență aparte, specifică prozei fantastice), structural diferită de cea comună. Piatra de smarald devine un prilej de a redescoperi plămada atemporală, o ilustrare prin magie a unei tehnici a extazului. Universul desfășurării acestui exercițiu al minții devine unul miniatural, dar care poate ascunde multe taine rămase necunoscute oricărui novice. Primul pact al cititorului este cu straniețea pentru a accede imaginar în lumea multidimensională prezentată în povestire¹¹, o lume de piatră descoperită printr-o călătorie dominată de ambiguitate. Cunoașterea se concretizează prin călătoria pe coridoarele orizontale, dar și cele verticale formate prin deschizătura bolții. Explorarea acestui spațiu mineral primește valențe magice, transformându-l într-un loc viu, cu dimensiuni necunoscute, deoarece s-a anihilat noțiunea de *înainte* și *înapoi*. Cunoașterea primește valențe insolite, fiind mereu alternate: vizibil cu invizibil, dincolo cu dincoace.

Prezența unei frontiere invizibile este conștientizată doar când experiența este analizată ca parte declanșatoare (ca un joc) și parte finală (experiența prin cunoaștere ajută personajul *să știe*). Consecința cunoașterii se reflectă în plan spațial prin ștergerea liniei de separare dintre lumea de *din afara* și cea *dinăuntrul* smaraldului. Cele două perspective ale textului epic, exterioară și interioară, elucidează caracteristicile spațiului ficțional. Explorarea acestui spațiu mineral primește valențe magice, transformându-l într-un loc viu, cu dimensiuni necunoscute, deoarece s-a anihilat noțiunea de *înainte* și *înapoi*.

Cunoașterea primește valențe insolite, fiind mereu alternate: vizibil cu invizibil, dincolo cu dincoace. Prezența unei frontiere invizibile este conștientizată doar când experiența este analizată ca parte declanșatoare (ca un joc) și parte finală (experiența prin cunoaștere ajută personajul *să știe*). Consecința cunoașterii se reflectă în plan spațial prin ștergerea liniei de separare dintre lumea de *din afară* și cea *dinăuntrul* smaraldului. Cele două perspective ale textului epic, exterioară și interioară, elucidează caracteristicile spațiului ficțional. Povestirea pune în evidență caracterul inedit al experienței narate și evoluția spre un nivel ontic superior. Decorporalizarea și pierderea identității sunt modalități de transfigurare a celor care se inițiază în lumea verde, translucidă și multidimensională a smaraldului, diferită de cea euclidiană. În timpul lecturării acestei povestiri, frecvent repetată de cititor, asemeni personajului din povestire, „întrebarea existențială, este: *și unde suntem noi ?*”¹² Prin intermediul acestei povestiri lectorul cunoaște un alt fel de spațiu, neeuclidian, iar perceperea acestuia poate fi interpretată „o cunoaștere a sacrului ca loc al iubirii.”¹³ Ioan Petru Culianu, autor al povestirilor fantastice, nu a dovedit preocupări deosebite pentru compoziții exemplare, a perfectat operele, dar nu în dorința unei lucrări impecabile.

Majoritatea scrierilor fantastice din acest volum (*Pergamentul diafan. Ultimele povestiri*) sunt caracterizate de ideile capitale: problema iubirii, a morții, a distrugerii și a salvării universului, a participării în istorie, a evadării din timp. Apar episoade excentrice cu

¹⁰ Ioan Petru Culianu, *Toz grec* în *op. cit.*, p. 144.

¹¹ Alina Pamfil, *Etapile receptării textului literar* în vol. Monica Onojescu, Alina Pamfil, *Lectură și interpretare*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2011, pp. 40-45.

¹² Ioan Petru Culianu, *Nașterea infinitului. Revoluția nominalistă, 1300-1450* în vol. *Jocurile minții. Istoria ideilor, teoria culturii, epistemologie*, Ediție îngrijită de Mona Antohi și Sorin Antohi, Studii introductive de Sorin Antohi, traduceri de Mona Antohi, Sorin Antohi, Claudia Dumitriu, Dan Petrescu, Catrinel Pleșu, Corina Popescu, Anca Vaideseșgan, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 351.

¹³ Alina Pamfil, *Etapile receptării textului literar* în *op. cit.*, p. 44.

efect facil de senzațional, deseori creând o atmosferă bizară. Personajele traversează uneori o întreagă perioadă istorică, aducând în atenția cititorului o diversitate de medii călăuzite de dobândirea clipei paradisiatice de fericire în căutarea inițiativă. Paradisului anistoric deseori îi este contrapuz infernul în aceste creații fantastice, iar căutarea sacralului în lumea modernă desacralizată se realizează în multe situații doar sub formă de visare.

Bibliografie:

1. Academia Română (2004) *Dicționarul general al literaturii române, C-D*, București, Universul Enciclopedic.
2. Chevalier, J., Gheerbrant, A. ([f.a.]). *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, vol. 3 P-Z, București, Editura Artemis.
3. Culianu, Ioan Petru, (2002) *Arta fugii*, Povestiri cu cinci desene ale autorului, Prefață de Dan C. Mihăilescu, Iași, Editura Polirom.
4. Culianu, Ioan Petru (2002), *Călătorii în lumea de dincolo* traducere de Gabriela și Andrei Oișteanu, Iași, Editura Polirom.
5. Culianu, Ioan Petru, (1996), *Eros și magie în Renaștere 1484*, București, Editura Nemira.
6. Culianu, Ioan Petru, (1998), *Hesperus*, București, editura Nemira.
7. Culianu, Ioan Petru, (1995), *Mircea Eliade*, ed. Revăzută și augmentată, trad. Florin Chirițescu și Dan Petrescu, postf. Sorin Antohi, București, Editura Nemira.
8. Culianu, Ioan Petru, (1999), *Păcatul împotriva spiritului*, Scrieri politice, București, Editura Nemira.
9. Culianu, Ioan Petru, (1996), *Pergamentul diafan. Ultimele povestiri*. Scrise în colaborare cu H. S. Wiesner, Traducere de Mihaela Gliga, Mihai Moroiu și Dan Petrescu. Postfață de Dan-Silvestru Boerescu, București, Editura Nemira.
10. Culianu, I. P., (2002), *Pergamentul diafan. Ultimele povestiri*. Scrise în colaborare cu H. S. Wiesner, Ediția a doua, Traducere de Mihaela Gliga, Mihai Moroiu și Dan Petrescu, Postfață de Paul Cernat, Iași, Editura Polirom.
11. Culianu, Ioan Petru, (2000), *Studii românești I, Fantasmăle nihilismului, Secretul doctorului Eliade*, Traduceri de Corina Popescu și Dan Petrescu, București, Editura Nemira.
12. Oișteanu, Andrei, (1998), *Ioan Petru Culianu – un călător în lumea de dincolo* în vol. *Mythos & Logos. Studii și eseuri de antropologie culturală*, Ediție ilustrată, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Nemira.
13. Popa, Mircea, (2010), *Culianu după Culianu* în vol. *Continuități*, Cluj-Napoca, Editura Dacia XXI, p. 210.
14. Romila, Adrian G., (2010), *De-a dragostea și drumul - stații de lectură*, Prefață de Vasile Spiridon, Cluj-Napoca, Editura Eikon.